

VAN WIERDEN EN TERPEN

Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek
Nummer 4 (najaar 1997)

TEN GELEIDE

De historie ligt dicht onder onze voeten. In Winsum-Bruggeburen werden we afgelopen zomer heel even gewaar dat het Romeinse rijk echt bestaan heeft en dat het z'n soldaten op pad stuurde om Noordwest-Europa te veroveren. Heel even zagen we, gezeten voor onze kloeke Friese boerderij, een onbekend schip de terp naderen, we hoorden het klotsen van de boot, het kraken van de riemen en het klapperen van het zeil bij het afmeren, we zagen exotisch geklede mannen aan wal springen en ... helaas, hier dooft het licht in onze terugkijkbol. Wij zullen niet weten wat die Romeinen kwamen doen en of ze überhaupt welkom waren.

Het onderzoek te Winsum, waar in een terpzool ongewoon veel vroeg-Romeinse vondsten tevoorschijn kwamen, vormde het belangrijkste nieuws van het graafseizoen. Toen het bericht doordrong, schoot meteen het oude idee van mr. Boeles over een Romeinse wachtpost door ieders hoofd en was er in diezelfde terp ook niet ooit een grote zilverschat gevonden? Het VvT-bestuur wilde dan ook ogenblikkelijk een bus huren om een excursie naar Winsum te organiseren, maar het probleem was dat er niks bijzonders te zien viel: de terp was immers al weggegraven en de ondergrond bood geen in het oog vallende structuren.

Maar wat 'in het veld' iedere samenhang ontbeert, kan achter het bureau en de tekentafel soms omgetoverd worden tot een zinvol geheel. Laten we dus maar afwachten wat de archeologische reconstructie van deze bijzondere episode in de geschiedenis van het terpengebied brengt.

Belangrijk ook voor het terpenonderzoek is de constatering dat het Frisia-project dit jaar op volle toeren is gaan draaien. Over enkele jaren zullen we heel wat meer weten over de rol van het vroegmiddeleeuwse Friese gebied.

De vereniging zelf heeft zich niet erg geeroerd, het afgelopen jaar. Het uitbrengen van het Oosterbeintum-nummer van de Jaarverslagen was voorlopig het laatste wapenfeit. Hierna ging het bestuur weliswaar hard aan de slag, maar uitsluitend met individuele besognes.

Voorjaar 1998, in april, zal er een ledenvergadering worden gehouden in het Groninger Museum. Daarover ontvangt u nader bericht. Omtrent juni hopen we de volgende Jaarverslagen uit te brengen, met onder andere bijdragen over nederzettingsresten op het Duitse Wad, bewerkt bot in Oosterbeintum, een verkenning te Jelsum en het eindverslag van de opgraving-1994 te Wommels-Stapert.

Bij deze Mededelingen treft u ook weer een acceptgiro aan, over het jaar 1997. De contributie is dezelfde gebleven, 25 gulden; niet-betalers trekken dus steeds minder profijt, het is maar dat u het weet.

Ernst Taayke (secr.)

VERSCHENEN PUBLICATIES

* *Paleo-Aktueel 8*, uitgave van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen, is in het voorjaar van 1997 verschenen. Dit deel bevat, naast bijdragen over onderzoek in Drenthe en andere delen van Nederland en het buitenland, berichten over verkenningen en opgravingen in het terpengebied. Dit betreft onderzoek naar een terpzool bij Rewert (Bos, Scheffer & Zwier), de edel-smid van Wijnaldum (naar aanleiding van de vondst van een matrijs) (Bos & Nijboer), de koninklijke eigenaresse van de fibula van Wijnaldum (Gerrets) en de vloer van een smidse te Wijnaldum (Nijboer & Tulp).

Paleo-aktueel 8 is voor f 20,-- af te halen bij de vakgroep Archeologie, Poststraat 6, Groningen. Het boekje wordt voor f 25,-- per post toege-stuurd nadat het bedrag per acceptgiro is overge-maakt. Telefoonnr. 050-3636712.

* *Oosterbeintum*

De Engelstalige publicatie van het vroegmiddeleeuwse grafveld Oosterbeintum, 400-750 AD, verscheen in de zomer van 1997 onder de titel 'The early medieval cemetery of Oosterbeintum (Friesland)' in *Palaeohistoria* 37/38 (1995/96), pp. 245-416. Het artikel heeft als auteurs: E. Knol, W. Prummel, H.T. Uytterschaut, M.L.P. Hoogland, W.A. Casparie, G.J. de Langen, E. Kramer en J. Schelvis. *Palaeohistoria* 37/38 (totaal 536

pp.) is te bestellen bij A.A. Balkema BV, Postbus 1675, 3000 BR Rotterdam (prijs f 235,-- ex. verzendkosten).

** Athenaeum illustrum*

In nummer 10, juni 1997, van *Athenaeum Illustrum*, kwartaalschrift van de Universiteit van Amsterdam, verscheen op pp. 29-32 een bijdrage van de hand van Anthonie Heidinga over het Frisia-project. Het stuk is getiteld 'Frisia: de Friezen in de Vroege Middeleeuwen'.

** RAAP-rapporten*

RAAP Noord-Nederland publiceerde rapporten over de archeologische waarde van de kerkterp te Stiens, gemeente Leeuwarderadeel (*RAAP-rapport* 218); verschillende terpen in de gemeente Loppersum (*RAAP-rapport* 224); de tweede dorpsterp van Burum, gemeente Kollumerland c.a. (*RAAP-rapport* 237); de terp Groot Eekwerd, gemeente Bolsward (*RAAP-rapport* 255); de wierde Ripperda, gemeente Winsum (*RAAP-rapport* 268); de dorps-terp van Wijnaldum en de akker ten zuiden ervan, gemeente Harlingen (*RAAP-rapport* 276); het kloosterterrein van Kloosterburen, gemeente De Marne (*RAAP-rapport* 288), de binnenstad van Sneek, gemeente Sneek (*RAAP-rapport* 310); de terpencluster van Wijnaldum (groep 15A), gemeenten Harlingen en Franekeradeel (*RAAP-rapport* 182/*BOM-rapport* 2), het voormalige terperrein op de locatie 'Sionsberg', gemeente Dongeradeel (*RAAP-rapport* 326) en de terpencluster van Dongjum (groep 15B), gemeente Franekeradeel (*RAAP-rapport* 183/*BOM-rapport* 3).

** Archeologische kronieken in de Vrije Fries*

Jurjen Bos publiceerde een archeologische kroniek over Friesland voor het jaar 1995 in de Vrije Fries van 1996. Vondstmeldingen uit heel Friesland, vanaf het Neolithicum tot en met de 17e eeuw, kregen in de kroniek een plaats. De kroniek over 1996 van dezelfde auteur verschijnt eind december 1997 in de Vrije Fries.

** promotie Tineke Looijenga over runen*

Op 27 november promoveerde te Groningen de oudgermaniste Tineke Looijenga op het proefschrift 'Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700; Texts and Contexts'. Het aantal runenteksten is beperkt, er is al veel geschreven en nieuwe inscripties komen er slechts mondjesmaat bij, maar de interpretatie van dit vroege schrift biedt zoveel mogelijkheden dat het wetenschappelijk debat erover bepaald vurig genoemd mag worden.

Looijenga richt zich op de oorsprong en ont-

wikkeling van de runen en legt de streep derhalve bij de 8e eeuw. Terwijl de meeste runologen zich blindstaren op de teksten, kijkt zij - de titel zegt het al - ook naar de context waarin de met runen bekraste voorwerpen zijn aangetroffen. De oudste vondsten (2e eeuw) zijn gedaan in Denemarken en gewoonlijk wordt dan ook aangenomen dat het schrift daar tot ontwikkeling is gekomen. Dat moet dan wel via een nog niet verklaarde geografische en mentale sprong zijn gebeurd, want het runenalfabet of *futhark* valt terug te voeren op noord-Italische voorbeelden.

In Denemarken had men de gewoonte om wapenuitrustingen van verslagen tegenstanders aan de goden te offeren door ze in het veen te werpen. Volgens Looijenga is een aantal namen op daarin aangetroffen voorwerpen te herleiden tot West-Germaanse stamnamen, hetgeen voor haar aanleiding is de oorsprong van het runenschrift in die richting te zoeken. Het gebied van de Ubiërs, aan de Rijn, komt volgens haar het meest in aanmerking; het schrift zou zijn ontwikkeld door Ubiërs in Romeinse dienst. In de eerste eeuwen bleef het schrift vermoedelijk voorbehouden aan personen uit de betere kringen.

De 22 vondsten in het Fries-Groningse kweldergebied stammen uit de 6e eeuw of later. De enige andere Nederlandse runentekst, in de Betuwe gevonden, komt voor op een vroeg-5e eeuwse Frankische (?) zwaardschede. Mede door deze vondst ziet Looijenga voor de Franken een rol weggelegd in de verspreiding van het runenschrift.

Ongeveer tweederde van het boek wordt in beslag genomen door de beschrijving en interpretatie van ongeveer 200 runenteksten uit heel Europa. De dissertatie (232 blz.) is in beperkte oplage verschenen. Mogelijk komt er te zijner tijd een handelsuitgave.

Ernst Taayke

JOAST HALBERTSMA-PRIJS

Op 23 oktober werd aan Dr. Ernst Taayke de prestigieuze Dr. Joast Halbertsma-prijs van de provincie Friesland uitgereikt. Dit gebeurde in Grou, omdat dit de geboorteplaats is van de nog steeds vermaarde theoloog en schrijver Dr. Justus (Fries Joast) Hiddes Halbertsma (1789-1869). Zijn leven was bijna geheel gewijd aan het vergaren en verbreiden van kennis over de Friezen.

De Halbertsma-prijs is een driejaarlijkse prijs voor beurtelings wetenschapsbeoefenaars en "sneupers", lieden die zich in hun vrije tijd dienstelijk maken voor de geschiedenis en de heemkunde van Friesland. De archeoloog-histori-

cus Herrius Halbertsma ging Ernst Taayke voor als ontvanger van de prijs voor wetenschappers.

Ernst Taayke kreeg de prijs voor zijn proefschrift *'Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande, 600 v. Chr. bis 300 n. Chr.'* Voor een bespreking van dit proefschrift, dat o.a. een nieuwe hypothese over de herkomst van de Friezen (uit het Duitse kustgebied) bevat, wordt verwezen naar nummer 3 van deze Mededelingen (1996). De prijs werd uitgereikt in de St. Piterskerk te Grou.

Het juryrapport, in het Fries voorgedragen door voorzitter dr. W. Bergsma van de Fryske Akademy, benadrukte de mogelijkheden tot discussie die het proefschrift van Ernst Taayke biedt. Zijn nieuwe vraagstellingen, nieuwe typologie van het terpenaardewerk en nieuwe theorieën deden de jury unaniem besluiten de Dr. Joast Halbertsma-prijs aan Ernst Taayke toe te wijzen. Dr. L.G. Jansma, directeur van de Fryske Akademy wees op het belang van het vele documentatiewerk in het proefschrift van Taayke, dat grote interesse verdient in de Friese "sneuperswereld", zoals in het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy. De prijs werd vervolgens uitgereikt door gedeputeerde Dr. A.J. Mulder, waarna de gelauwerde een niet van humor gespeend uitstekend dankwoord uitsprak. De prijsuitreiking werd afgesloten met een gezamenlijk diner in restaurant de Vrijheid aan de overzijde van het water.

Gerrit Elzinga

MUSEA

** Heropening Fries Museum*

Op 14 maart 1997 vond de heropening van het Fries Museum en van de archeologische afdeling plaats. De meeste aandacht gaat uit naar de vondsten uit de terpen, van de IJzertijd tot en met de vroege Middeleeuwen. Zoals in de meeste musea op dit moment, is de presentatie sterk vondstgericht. De voorwerpen zijn mooi en helder tentoongesteld. Een belangrijk onderdeel vormen de vele bronzen beeldjes van Romeinse goden en krijgers.

De bijschriften zijn uitvoerig en informatief. In de tentoonstelling staan levensgrote poppen van een man en een vrouw opgesteld in vroegmiddeleeuwse kleding en met hun gereedschap, wapenrusting en sieraden. Opvallend is de kleurigheid van de kleding. Ruime aandacht is er voor de vondsten uit het vroegmiddeleeuwse grafveld Oosterbeintum. Te prijzen valt dat ook enkele minder fraai geconserveerde metalen voorwerpen uit dit grafveld getoond worden. De archeologische afde-

ling is zeker een bezoek aan het Fries Museum waard.

Wietske Prummel

** Fries Museum: aankoop gehelmde Romeinse krijgerkop uit Berlikum*

Het Fries Museum verwierf in 1997 een gehelmde bronzen krijgerkop uit de Romeinse tijd, die dit voorjaar op een terpje bij Berlikum is opgepiept. Het volledige beeldje moet tamelijk groot zijn geweest: het hoofd alleen meet al bijna 5 cm. Het bronsje, aanvankelijk een onogelijk stukje gecorodeerd metaal, werd chemisch gereinigd en nabehandeld met een speciale vernis. Het is nu het aankijken meer dan waard.

Op basis van de beschikbare literatuur over de Romeinse iconografie van Mars en Minerva (beiden dragen een helm en lijken daardoor sterk op elkaar) wordt het beeldje toegeschreven aan de godheid Mars. Hiermee is het totaal aan Marsbeeldjes uit Friesland op tien gekomen. De andere vindplaatsen zijn Cornjum, Dronrijp, Spannum, Dongjum, Tzum, Nijlanderzijl, Herbaijum en een onbekende vindplaats in Friesland. Een vermoedelijk Marsbeeldje is met een ander godenbeeldje in de begin jaren vijftig zoek geraakt tijdens een langdurig bruikleen aan het Stedelijk Gymnasium in Leeuwarden. Mocht zich onder de lezers iemand bevinden die ons op discrete wijze een vingergwijzing weet te geven: de Friese archeologen zijn hem of haar alvast zeer erkentelijk. Het "bruikleen" staat nu lang genoeg uit...

In Nederland zijn Romeinse godenbeeldjes bijna uitsluitend uit het Fries-Groningse terpengebied bekend. De nu ruim veertig in het Fries Museum aanwezige sculptuurtjes uit de klassieke oudheid verdienen buitengewone aandacht als - getuigenissen van smaak en mode in het Romeinse Rijk in de eerste eeuwen van onze jaartelling.

Sommige onderzoekers opperden dat dergelijke kleine godenbeeldjes in het Vrije Germanië, waaronder Friesland, in huissaltaartjes werden geplaatst. De naakte, gehelmde Mars fungeerde dan als een geheroïseerde krijger. In de eerste helft van de eerste eeuw voerden de Friezen strijd tegen Rome, in 28 na Chr. uitmondend in een regelrechte opstand naar aanleiding van te hoge belastingen. Onder deze omstandigheden zal Mars de Friezen stellig hebben aangesproken.

Evert Kramer, Fries Museum

** Groninger Museum: de zwaarden van Godlinze*

Van 19 september tot en met 22 november 1998 wordt in het Groninger Museum aandacht gegeven aan het vroegmiddeleeuwse grafveld van Godlinze (Noord-Oost Groningen). In 1919 groef dr. A.E.

van Giffen het grafveld Godlinze op. In het grafveld lagen zowel lijk- als crematiegraven. Sommige doden kregen voorwerpen mee zoals kralen, wapens en kammen. De gecremeerde doden werden bijgezet in urnen.

Slechts enkele vroegmiddeleeuwse grafvelden zijn in het Noord-Nederlandse kustgebied opgegraven te weten Godlinze (1919), Ezinge De Bouwerd (paardengraf, 1933/34), Paddepoel (geen grafgraven, 1964) en Oosterbeintum (1988/89). Voor de Karolingische tijd (700-900) is het grafveld Godlinze nog steeds het belangrijkste grafveld. Het gebruik van het grafveld Oosterbeintum houdt reeds in de eerste helft van de achtste eeuw op.

Het grafveld Godlinze is in de 3e en 4e jaarverslagen van de Terpenvereniging gepubliceerd. De wapens uit de 8e eeuw, die sterk verroest en kapot waren, zijn daarbij in de schaduw gebleven. Destijds waren er geen mogelijkheden de wapens te conserveren en zo belandden de resten in het magazijn. De vondstnummers raakten door elkaar en de vondst werd vergeten.

Nu het Groninger Museum met geldelijke steun van de Mondriaanstichting de voorwerpen heeft laten conserveren, blijkt dat de roestbrokken heel veel wapens bevatten: minstens vier zwaarden, een kort zwaard, vier stijgbeugels en een tweetal schildknoppen.

Het karakter van deze graven staat op één lijn met dat van die van Antum en Dunum (Ostfriesland). Het betreft graven van plaatselijke leiders. Of dezen over een of meer wierden macht uitoefenden is niet zeker. Het Groninger Museum bezat reeds enkele zwaarden uit graven (te zien in De Lucchi Ruimte III). Door de conservering van Godlinzer ijzerresten is het Karolingisch wapenarsenaal verdubbeld.

De tentoonstelling laat naast de geconserveerde wapens vergelijkbare grafvondsten zien uit naburige streken. Alle grafvondsten van Godlinze, waaronder ook het in 1997 opnieuw geconserveerde aardewerk, worden getoond. Er zijn foto's en tekeningen van de opgraving beschikbaar. De tentoonstelling bewijst het grote belang van de steun van Deltafondsgelden via de Mondriaanstichting. Literatuur:

A.E. van Giffen, 1920: Een Karolingisch grafveld bij Godlinze, Jaarverslagen van de Vereeniging voor Terpenonderzoek 3-4, 39-96 & pl. 0-XVI.

E. Knol, 1993: De Noordnederlandse Kustlanden in de Vroege Middeleeuwen. Dissertatie Vrije Universiteit.

Egge Knol - Groninger Museum

VELDWERK

**RAAP-project Archeologie van het (Friese) kleigebied*

De provincie Friesland heeft besloten het RAAP-project 'Bescherming op Maat' te verlengen en gelijk ook te splitsen. Het oude project, beter bekend als het '*terpenproject*' en uitgevoerd in de periode 1992-1995, vond plaats in het kader van de Bijdragenregeling Bodembeschermingsgebieden. Deze regeling is opgegaan in de bredere Bijdragenregeling Gebiedsgericht Milieubeleid (BGM). Nieuw aan de regeling is dat nadrukkelijk gestreefd wordt naar de uitvoering van meersoortige projecten in een bepaald gebied, in dit geval het houtwallen- en elzensingelgebied van de Noordelijke Wouden. In dit gebied startte RAAP een vijfjarig archeologisch project (het '*vuursteenproject*').

Ondanks deze aandacht voor de Noordelijke Wouden bleef de bescherming van het kleigebied in beeld: een afgeslankte maar nog steeds omvangrijke opvolger van het oude terpenproject is inmiddels al weer een heel eind op weg. Op dit moment zijn de meeste geregistreerde terpen in het buitengebied van Noord-Westergo onderzocht. Van vrijwel alle zijn terpprofielen vervaardigd, van de meeste ook gedetailleerde hoogtekkaarten.

De blik is nu op Oostergo gericht. Dankzij de co-financiering door de gemeente Leeuwarderadeel konden de geregistreerde archeologische terreinen van deze gemeente worden gewaardeerd. De gemeentelijke co-financiering is overigens nadrukkelijk als nieuwe eis in de BGM opgenomen. De achterliggende gedachte is duidelijk: de beschermende maatregelen kunnen alleen effectief worden wanneer lagere overheden participeren.

Op dit punt is verdere vooruitgang geboekt: verantwoordelijke overheden en plan-uitvoerders probeerden steeds vaker archeologische terreinen te ontzien. Zo spaarde de gemeente Bolsward de terp Groot Eekwerd in het nieuwe uitbreidingsplan, zoals zij eerder al de terp Keppens voor het nageslacht behield. Ook de gemeente Kollumerland nam haar verantwoordelijkheid en wijzigde nieuwbouwplannen ten gunste van een waardevol terprestant te Burum.

De gemeente Harlingen liet de archeologische waarde van de dorps terp en nabije omgeving van Wijnaldum vaststellen om deze mee te kunnen wegen in de besluitvorming omtrent de dorpsuitbreiding. Tijdens het onderzoek werd overigens andermaal bewezen dat de verhoogde akkers naast de terpen van de Wijnaldum-cluster van archeologisch belang zijn: in de ondergrond werd het oude

oppervlak uit de Romeinse periode teruggevonden, afgedekt door archeologisch materiaal en een late natuurlijke kleilaag. De gemeente Franekeradeel heeft bij het opstellen van het nieuwe bestemmingsplan eveneens rekening gehouden met de archeologische belangen.

Gilles de Langen, RAAP Noord-Nederland

** Stiens en de binnenstad van Sneek*

De Rabobank wil in Sneek aan het Martiniplein een nieuw kantoor bouwen en gaf RAAP opdracht een archeologische waardering van de nieuwbouwlocatie uit te voeren. Het onderzoek wees uit dat de bodem informatie bevat, die van grote waarde is voor de Sneker stadsarcheologie. Bovendien bestaat de kans dat ter plekke ook een deel van het oudste Sneek kan worden bestudeerd. Nadere beschouwing leerde namelijk dat Sneek, voordat er sprake was van een stad, een tijdlang één van Friesland's vol-middeleeuwse hoofdorpen was en dat dit hoofddorp zich kan hebben uitgestrekt tot op de plek van de geplande nieuwbouw.

RAAP adviseerde een opgraving, waarop de Rabobank het ARC van de RuG (zie onder) opdracht verleende tot het verrichten van een opgraving, die voor maart 1998 of daaromtrent gepland staat. Het onderzoek leek in meerdere opzichten op dat te Stiens, eveneens ooit een hoofddorp. Te Stiens werden echter geen waardevolle ophogingslagen en ook geen waardevolle ingravingen aangetroffen, zodat hier een opgraving niet noodzakelijk werd geacht.

Gilles de Langen, RAAP Noord-Nederland

** Wieringen -Westerklief (gem. Wieringen)*

In de buurtschap Westerklief ten zuiden van Hypolytushoef op Wieringen werd door de heer T. van Deutekom uit Den Helder met de metaaldetector een belangrijke zilvervondst gedaan. De vondst bestaat uit zes niet gesloten armbanden, een halsring en een armring, beide van in elkaar gedraaide zilveren staven, drie muntsieraden met meervoudige parelrand (twee met Sassanidische en een met Abbasidische munt), een beslagstuk, zestien zilverbaren en 72 Karolingische denarii, alles bij elkaar 1662 g zilver, dat samen opgeborgen was met een hoeveelheid gras in een kleine Badorf-pot. De collectie is gedateerd door de Karolingische munten omstreeks 850. Het overgrote deel van de vondst heeft een onmiskenbaar Scandinavische, in dit geval Deense herkomst. De gevarieerde samenstelling van de vondst: zilveren sieraden, objecten en munten accentueert het Scandinavische karakter van de vondst.

De meest waarschijnlijke verklaring voor de vondst is dat een Deen zijn kostbaarheden vanuit

het noorden heeft meegenomen naar het Hollandse kustgebied en zijn zilver op Wieringen, vermeerderd met wat hij in Friesland eerlijk of oneerlijk had bijverdiend heeft begraven. Dit is de eerste depotvondst met een Scandinavisch karakter in ons land, een vondst die tegen de achtergrond van de historische gegevens over de 9e eeuwse activiteiten van de Denen in ons kustgebied.

Lit.: J.C. Besteman, *Vikingen in Noord-Holland? De zilvervondst van Wieringen in het licht van de Noormanneninvallen*, 2e dr., Haarlem 1997 (archeologische publicatie van de provincie Noord-Holland 1).

Jan Besteman, IPP Amsterdam

** Winsum-Bruggeburen (Friesland)*

Van mei tot in augustus 1997 verrichtte het GIA van de RuG een opgraving in deze terpzool. In het niet-afgegraven onderste gedeelte van de terp zijn nog tal van sporen en vondsten daterend van de IJzertijd tot en met de 13e eeuw AD aangetroffen. Interessant zijn de vondsten uit de periode 12 v. Chr. - 28 na Chr. die duiden op de aanwezigheid van Romeinse militairen op de terp of in de omgeving.

J.M. Bos en M. Niekus

** Het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy, ARC*

Een nieuwe ontwikkeling binnen het archeologisch onderzoek is de contract research. Door de vele en vaak grote infrastructurele werken in Nederland, moeten er veel terreinen archeologisch onderzocht worden. Deze taak is inmiddels zo groot geworden dat het GIA van de Groninger Universiteit naar een nieuwe oplossing heeft gezocht. De eerste reden daartoe is dat voor dergelijk noodonderzoek op de onderzoeksbegroting nauwelijks nog gelden vrij te maken zijn. Daarnaast betreft het ook vaak objecten die slechts zijdelings te maken hebben met het onderzoeksprogramma van het GIA, hoe interessant ze ook zijn.

Daarom heeft de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen besloten een facilitair bedrijf voor de archeologie in te richten, het ARC. Dit ARC moet zich zelf bedruipen en dus commercieel werken. Het ARC beschikt over een medewerkerspool van ongeveer vijftig afgestudeerde archeologen, paleobotanici en archeozoölogen. Daarnaast kan er een beroep worden gedaan op de kennis van fysisch-geografen, historici en computerspecialisten.

De resultaten van de werkzaamheden van het ARC verschijnen in de serie ARC-Publicaties.

Inlichtingen over het ARC kunt u verkrijgen bij Jan Schoneveld, Poststraat 6, 9712 ER Groningen,

tel. 050-3636723.

** Kloosterburen*

Voor uitbreiding van het verzorgingscentrum 't Oldeheem werd een bouwput uitgegraven in het kloosterterrein van het Oldenklooster te Kloosterburen. In opdracht van de Gemeente De Marne werden de graafwerkzaamheden gevolgd door Marije Essink. De monniken vestigden zich aan het einde van de 12e eeuw niet op een terp, zoals vaak werd aangenomen, maar direct op een kwelderwal. Het oorspronkelijke kloosterterrein is iets kleiner geweest dan wat door de huidige singels wordt omsloten. Het was omgeven door een gracht met een doorgang in de vorm van een dam in het zuiden van het terrein. Oudere sporen werden niet aangetroffen.

ARC-Publicaties 2: M. Essink & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologische waarneming in het Oldenklooster, Kloosterburen (Gem. De Marne)*. Groningen.

** Selwerd*

Naar aanleiding van het verleggen van een gasleiding door de Gasunie moest een archeologisch onderzoek verricht worden op het kloosterterrein van Selwerd, gem. Groningen. Daarbij werd ook de terp waarop het klooster in 1169 gesticht werd, aangesneden. Er werd een oven uit de late Middeleeuwen opgegraven, die vermoedelijk is gebruikt voor glasfabricage of kalkbranden. De periode dat de terp tot het kloosterterrein behoorde, werd vertegenwoordigd door menselijke resten, waaronder een compleet skelet. De opgraving stond onder leiding van Adrie Ufkes.

ARC-Publicaties 5: A. Ufkes & J. Schoneveld (1997). *Een archeologisch onderzoek op het kloosterterrein van Selwerd, Gem. Groningen*. Groningen.

** Wierhuizen*

De terpzool van Wierhuizen wordt binnenkort door het ARC door middel van een booronderzoek onderzocht. Het doel is het bepalen van de archeologische waarde van het terprestant.

** Hydrologie van de terpen*

Op de wierden Franssum, Kenwerd en Beswerd zal, in opdracht van de provincie, een hydrologisch onderzoek plaatsvinden. Deze studie wordt verricht door de firma Tauw. Het doel is meer inzicht te krijgen in de conserverende eigenschappen van de wierden. Het ARC verzorgt de archeologische waarnemingen. De archeologische resultaten zullen in december 1997 verschijnen in:

ARC-Publicaties 10: A. Ufkes & J. Schoneveld

(1997). *Archeologische waarnemingen tijdens een hydrologisch onderzoek op drie wierden: Franssum, Kenwerd en Beswerd*. Groningen

** Bedum*

Provinciaal-archeoloog Henny Groenendijk onderzocht in 1997 een wierdeprofiel dat werd blootgelegd in het centrum van Bedum. Hij kon in navolging van het GIA (1995, Piet Kooi) vaststellen dat een burgerlijke nederzetting ter plekke pas in de 12e eeuw begon, nadat het veen was afgegraven. Pas daarna ontstond de wierde Bedum door ophogingen. Nadere informatie: Jaarverslag van de ROB over 1997.

** Termunten, Grije Monnikenklooster (gemeente Delfzijl)*

Henny Groenendijk en Jan Molema onderzochten door het doen van boringen een gedeelte van de kern van de bebouwing van het Grije Monnikenklooster uit de 13e eeuw in Termunten. De funderingen van het klooster bevinden zich nog in de bodem. Onder het klooster werd een oudere wierde aangetroffen. Dat het klooster op een reeds bestaande wierde werd opgericht, was tot nu toe onbekend. Nadere informatie: Jaarverslag van de ROB over 1997.

** Zeerijp, gemeente Loppersum*

Henny Groenendijk onderzocht door middel van boringen een hoogte in de Godlinzerweg bij nr. 1. Deze weg volgt min of meer het tracé van de middeleeuwse dijk van de Fivelboezem. De hoogte bleek een wierde te zijn. Nader historisch-geografisch onderzoek zou moeten uitmaken of de wierde Godlinzerweg 1 inderdaad ouder is dan de dijk, en of de dijk een bestaande kwelderwal met reeds verhoogde woonplaatsen volgde, of dat de verhoogde woonplaatsen langs een bestaande dijk ontstonden. Vooralsnog lijkt het eerste het meest waarschijnlijk. Nadere informatie: Jaarverslag van de ROB over 1997.

** Grijpskerk, Waardpolder, gemeente Zuidhorn*

Peter Vos van de Rijksgeologische Dienst trof ten noorden van Grijpskerk nederzettingmateriaal uit de 1e eeuw na Chr. aan onder een dik pakket Lauwersmeerafzettingen, die vanaf de 6e/7e eeuw na Chr. zijn afgezet. Op de vindplaats werd een sleuf van 3m diepte en 4m lengte gegraven. De 1e eeuwse bewoning bleek zich direct, zonder voorafgaande, ophoging op de gerijpte kwelder te hebben afgespeeld. Nadere informatie: Jaarverslag van de ROB over 1997.

** Vondstmeldingen Groninger wierden*

Verschillende amateurs en correspondenten deden meldingen over vondsten, wierden en bedreigingen bij Henny Groenendijk van de ROB. De meldingen betreffen Bedum - de Haver (wierde met de voormalige kloosterboerderij van klooster Germania te Thesinge), Delfzijl - Geefsweer, Holwierde (huiswierde aan de Krewerdermaar), Tinnallinge, Winsum - Saaxumburg. Nadere informatie: Jaarverslag van de ROB over 1997.

UITWERKINGSONDERZOEK

** Almandijn in Tjitsma (Wijnaldum)*

Henk en Eva Kars (ROB) troffen onder het natuursteen van Tjitsma een fragment onbewerkt almandijn aan. De vondst komt uit een waterput bij de smederij, die tussen 550 en 650 n. Chr. is gedateerd. Almandijn werd in de vroege Middeleeuwen veel ingelegd in sieraden, zoals de grote mantelspeld van Tjitsma. Het almandijn werd geplaatst op een plaatje goud waarin met een matrijs een raster was gestanst. Zo'n matrijs is eveneens in Tjitsma is gevonden (zie de vorige Mededelingen).

De matrijs en het almandijn samen vormen een sterke aanwijzing voor de aanwezigheid in Tjitsma van een edelsmid die gespecialiseerd was in het maken of repareren van sieraden als de grote mantelspeld.

Jurjen Bos, Henk Kars, Eva Kars.

** SHW-project Friesland tussen de 3e en 9e eeuw na Chr.*

Nadat Danny Gerrets op 16 oktober 1996 als toegevoegd onderzoeker in Groningen van start ging met zijn onderzoek naar de socio-culturele en politieke aspecten van de machtsvorming in Westergo van de 3e tot en met de 9e eeuw (begeleiding Jurjen Bos), begon op 1 maart 1997 Kristin Bosma haar werkzaamheden als AIO in Groningen. Haar taak is het vaststellen van de betekenis van de agrarische productie en de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen in Westergo in de periode 3e-9e eeuw (begeleiding Wietske Prummel). Zij is begonnen met het onderzoek van de resten van dieren uit Tjitsma (Wijnaldum). Per 1 januari 1997 is Jos Bazelmans als postdoc gestart. Hij coördineert het onderzoek van de verschillende onderzoekers en stelt algemene modellen op voor de landschappelijke en economische/politieke factoren die leidden tot staatsvorming in de vroege Middeleeuwen.

Per 1 augustus 1997 startten Menno Dijkstra en Jan de Koning hun onderzoek naar archeologi-

sche aanwijzingen voor Friese staatsvorming in de vroege Middeleeuwen in respectievelijk Zuid- en Noord-Holland (begeleiding Anthonie Heidinga).

** Dieren in vroegmiddeleeuwse crematiegraven*

Bij de uitwerking van de opgraving van het inhumatie- en crematiegrafveld Oosterbeintum bleek dat in enkele crematiesporen niet alleen menselijk crematieresten, maar ook resten van meeverbrande dieren aanwezig zijn: schaap en/of geit, rund, varken, wintertaling en enkele strandlopersoorten (zie de Jaarverslagen Terpenvereniging 73-74 en Palaeohistoria 37/38).

Ook de urn met menselijke crematieresten uit Wijnaldum en enkele urnen die zich reeds lange tijd in het Fries Museum bevinden en afkomstig zijn uit Hogebeintum, Beetgum-Besseburen, Huizum-Sixma-state en Dokkum-Berg Sion, bleken verbrande resten van dieren te bevatten (behalve de genoemde soorten ook ree en kip). Het meeverbranden van dieren in het vroegmiddeleeuwse grafritueel in het terpengebied was tot nu toe een volkomen onbekend verschijnsel. Het verwijst naar economische en symbolische rollen die dieren voor de mens speelden en vertoont overeenkomsten met crematierituelen in de oostelijke helft van Engeland, Noord-Duitsland en Scandinavië uit dezelfde tijd.

Wietske Prummel

STUDENTENONDERZOEK

Gilbert Hofstra (student RuG) verricht een afstudeeronderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van de gemeente Littenseradiel (Friesland) (begeleiding J.M. Bos).

Doris Schmutzhart (studente IPP), verricht een afstudeeronderzoek aan de ijzere voorwerpen van Wijnaldum (begeleiding H. Heidinga).

Johan Nicolay (student RuG) bestudeerde in Århus (Denemarken) de rol van gouddeposities in de vroege Middeleeuwen, als opmaat voor zijn afstudeerscriptie over Friese goudvondsten (begeleiding J.M. Bos).

OUDE JAARVERSLAGEN

Er zijn verschillende oude jaarverslagen verkrijgbaar. De oudste boekjes zijn alleen voor leden, de recente uitgaven ook voor niet-leden te koop. De prijs van de oude jaarverslagen is mede bepaald door de hoeveelheid nog beschikbare exemplaren. Het proefschrift van Taayke is eveneens verkrijgbaar.

- * 2e jaarverslag (1918) met rapport van Van Giffen over De Wierhuizen; alleen voor leden, fl. 10,00
- * 3e/4e jaarverslag (1920) met rapporten van Van Giffen, onder andere de opgraving in Godlinze alleen voor leden, fl. 7,50
- * 25e/28e jaarverslag (1944) met eerste rapport Van Giffen over Valkenburg en overzichtsartikel Glasbergen over terra sigillata uit de provincie Groningen; drie delen (tekst, platen en kaarten) alleen voor leden, fl. 7,50
- * 29/32 jaarverslag (1948) met artikel Van Giffen over Valkenburg, Utrecht en Vechten; alleen voor leden, fl. 17,50
- * 33/37 jaarverslag (1953) met rapport Van Giffen over Valkenburg en rapport Halbertsma over Deinum; drie delen (tekst, platen en kaarten); alleen voor leden, fl. 7,50
- * 52-54 jaarverslag (1972) is Glasbergen's De Romeinse Castella te Valkenburg Z.H. (157 blz.) alleen voor leden, fl. 12,50.
- * 51 jaarverslag (1967) is het boekje Vijftig jaren terpenonderzoek met verhalen over het begin van de carrière van Van Giffen; alleen voor leden, fl. 7,50
- * 66-72 jaarverslag (1989) met artikelen over Kimsward, Ezinge en Leeuwarden en lijsten van publicaties van Prof. dr. H.T. Waterbolk en G. Elzinga; prijs leden terpenvereniging fl. 20,00, niet-leden fl. 25,00.
- * 73e-74e jaarverslag (1996) met het verslag van de opgraving van het Vroeg-Middeleeuwse grafveld Oosterbeintum; prijs leden fl. 25,00, niet-leden fl. 29,50.
- * 75 jaarverslag (1991) met een grote verscheidenheid aan artikelen over het onderzoek van de terpen en wierden in het verleden en heden. prijs leden terpenvereniging fl. 20,00, niet-leden fl. 25,00.
- * M. Miedema (1993) Oost-Fivelingo 250 v.Chr - 1850 na Chr., archeologische kartering en beschrijving van 2100 jaar bewoning in Noordoost - Groningen (overdruk Palaeohistoria 32); prijs voor leden terpenvereniging fl. 25,00, niet-leden fl. 35,00

* E. Taayke (1996) Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v.Chr. bis 300 n.Chr. prijs leden terpenvereniging fl. 40,00, niet-leden fl. 65,00

* M. Miedema, 1989. Het archeologisch materiaal uit de terp Wierhuizen, overdruk Groninger Volksalmanak 1989, prijs voor leden fl. 12,50, voor niet-leden fl. 15,00.

Bestellingen kunnen telefonisch of schriftelijk worden gedaan bij de penningmeester. Bij verzending wordt porto doorberekend. Afhalen is na overleg mogelijk.

Penningmeester Egge Knol
A. van Solmsstraat 9a 9717 AL Groningen
tel. 050-3131132 (werk 050-3666555;
fax werk 050-3120815)

AANMELDING NIEUWE LEDEN

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de penningmeester: Egge Knol (adres zie boven). De contributie bedraagt f 25,00 per jaar. Leden ontvangen de Jaarverslagen en de jaarlijkse Mededelingen. Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis.

KOPIJ

Kopij voor deze Mededelingen en aanbevelingen voor op te nemen rubrieken of berichten, kunnen ingezonden worden naar de Redactie van de Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek, p/a Wietske Prummel, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, e-mail wprum@let.rug.nl

Redactie: W. Prummel en G.J. de Langen

ISSN 13813331
Redactieadres:
Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen